

Dr. ABDULLAH CEVDET VE DÖNEMİ*

Zeki Arıkan

Dr. Abdullah Cevdet, yakın tarihimizde yazar, şair, siyasal düşünür, yayıncı, çevirmen, laik ve özgür düşüncüyü temsil eden bir kişi olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bilindiği gibi Abdullah Cevdet, 1869 yılında Arapkir'de doğmuş, Askeri Tıbbiyede okuduğu sırada İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucularından biri olarak politikaya karışmış, bu arada daha çok dinsel duyguların etkisinde ilk şiirlerini yazmıştır. Felix Isnard'ın *Materialisme et Spiritualisme*'ini okuması şüphecilik duygularını güçlendirmiş ve daha sonra, o zaman Tıp öğrencileri arasında okunması *moda olan*(1) Louis Buchner'in *Matière et Force*'unu okuması kafasında daha büyük değişiklikler yapmıştır. Henüz okulu bitirmeden yönetime karşı yazdığı bir şiirden ötürü tutuklanan Abdullah Cevdet, diplomasını aldıktan sonra Fizan'a sürülmüş, Cenevre'de Jön Türklerle Osmanlı gazetecisini çıkarmış(2), 1904 yılında da *Imprimerie Internationale* adıyla *İçtihad* basımevini kurmuş ve bu adla anılan dergisini yayınlamaya başlamıştır. Buna bağlı olarak kendisinin ve başkalarının yapıtlarını yayınlayan *Kütüphane-i İçtihad*'ı kurdu. Gerek bu dergi gerekse bu dizi, onun ölümüne kadar (1932), birçok güçlüklerle karşı varlıklarını sürdürdüler. Yaşamının uzun yıllarını dışarda geçiren Abdullah Cevdet, 1911'de İstanbul'a yerleşti ve bundan sonra sürekli olarak burada kaldı.

Kültür ve politika tarihimizde belli bir yer tutan Abdullah Cevdet'in yaşamı ve yapıtları üzerine ilk ayrıntılı incelemeyi Karl Sussheim yapmıştır ki burada yer alan bilgiler doğrudan doğruya onun ailesinden sağlanmıştır(3). Daha sonra Şerif Mar-

* M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, tarihsiz, önsöz 1981, XX+ 439s.

- 1) Dr. Adnan Adıvar, Tıp öğrencisiyken, modaya uyarak, Louis Buchner'in Madde ve Kuvvet'ini okuduğunu belirtmektedir (bk. *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, 1969, İthaf).
- 2) Birol Emil, *Jön Türklerle Dair Vesikalar, I, Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları* (Ali Kemal ve Süleyman Nazır'ten Mizancı Murad Bey'e), İstanbul, 1982, 12,13,28,29,36,40,45,47,50,56.
- 3) K. Sussheim, "Djewdet", *Encyclopédie de l'Islam*, Supplément, 59-64. Hilmi Ziya Ülken'in bildirdiğine göre (*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979 244) Dr. Adnan Adıvar, Sussheim'in yazdığı Cevdet maddesini "uzun ve mübalağalı" bulmuş, maddenin yeniden yazılmasını Hilmi Ziya Ülken'den istemiştir. Ancak Adıvar, Hilmi Ziya'nın yazdığı maddeyi de beğenmemiş ve kendisi bu makaleye İslam Ansiklopedisi'ndeki biçimi vermiştir. İslam Ansiklopedisi'ndeki

din'in, Abdullah Cevdet'in İctihad'da savunduğu düşüncelerini derli toplu bir biçimde incelediğini görüyoruz(4). Hilmi Ziya Ülken ise onun çağdaş Türk düşüncesindeki yerini belirtirken daha çok Gustave Le Bon'un Abdullah Cevdet'in üzerindeki etkilerini araştırmaya ağırlık vermiştir(5). Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecini inceleyen bilginlerden Niyazi Berkes(6) ve Bernard Lewis'in(7), Abdullah Cevdet'in özellikle batılılaşma konusundaki görüşlerine yer verdiklerini görüyoruz. Bu arada kimi gazete ve dergilerin Abdullah Cevdetle ilgili yazılara belirli bir yer ayırdıklarını da belirtmek gerekir(8). Şimdi ise bu konuya ilişkin ayrıntılı bir doktora tezinin yayınlandığını görüyoruz. Dr. M. Şükrü Hanioğlu'nun *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* başlığını taşıyan tezi, yakın tarihimizin bu değerli ve ilginç kişisini, çağdaş belgelerin ışığında daha yakından tanımak fırsatını vermektedir.

Dr. M.Şükrü Hanioğlu, salt bir "biyografisi" ortaya koymak yoluna gitmemiş, dönemin akışı içinde Abdullah Cevdet'in kimliğini, düşünce yapısını, çağdaşlarıyla olan ilişkilerini, yurt dışındaki etkinliklerini, rolünü ve etkilerini ayrıntılı olarak incelemiştir. Böylece Abdullah Cevdet'in döneminin siyasal, sosyal ve kültürel ortamı içinde ele alınıp değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Kitap, geniş bir arşiv malzemesine ve birinci elden kaynaklara dayanmaktadır. Yazarın, konuyu incelemek için oldukça yoğun bir çaba gösterdiği, geniş bir arşiv taramasına giriştiği, bunun yanında resmi yayınları, belli başlı süreli yayınları ve gazeteleri incelediği gözden kaçmamaktadır. Başta İstanbul Başbakanlık Arşivindeki çeşitli tasniflerdeki belgeler olmak üzere Dışişleri Hazine-i Evrak Arşivi (İstanbul), Paris ve Londra büyükelçiliklerimizin arşivleri incelenmiş; Cenevre Devlet Arşivi, Ce-

"Abdullah Cevdet" maddesinde Adıvar'ın imzası bulunmadığı gibi, TH (Tahrir Heyeti) işareti de yoktur.

- 4) Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* 1895-1908, ikinci baskı, İstanbul, 1983, 163-183.
- 5) Hilmi Ziya Ülken, *a.g.y.*, 240-251.
- 6) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, 363, 364, 370, 378, 388, 403, 486.
- 7) Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1970, 195, 198, 199, 231, 235, 267. Bernard Lewis'in, Abdullah Cevdet'in düşünceleri üzerinde dururken İctihad'a inmemesi ve bu dergiden dolayı olarak yararlanması şaşırtıcıdır.
- 8) Rauf Mutluay, "Bir Abdullah Cevdet", *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1977; Vedat Günyol, "Büyük İnsancı Abdullah Cevdet", *Türk Dili*, 328 (1979), 10-13; Önder Göçgün, "Abdullah Cevdet'in bir Eseri: Erzurumluların Serdengeçti Türküsü veya Vatan Neşidesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 62 (1978), 18-20.

nevce Adliye ve Polis Arşivi, Londradaki Public Record Office ve diğer belli başlı Avrupa arşivlerinde Abdullah Cevdetle ilgili olan belgeler de taranmıştır. Bu geniş arşiv malzemesi, kitabın dayandığı kaynakların çeşitliliğini ve zenginliğini göstermektedir. Bu arşiv belgelerinin buldukları yerler, numaralarıyla birlikte kitabın kaynaklar bölümünde gösterilmiştir (s. 409-412). Bütün bu arşiv kaynaklarının yanında doğrudan doğruya Abdullah Cevdet'e ilişkin özel belgelerin kullanılmış olması da ayrıca kitabın değerini arttırmaktadır. Kısacası Dr. Abdullah Cevdet'in kızı emekli İngilizce öğretmenini sayın Gül Karlıdağ, büyük bir titizlikle sakladığı babasının özel evrakını (not, mektup, kart, telgraf, resmi yazılar vb.) yazarın hizmetine sunmakla çok değerli belgelerin gün ışığına çıkmasına büyük bir katkıda bulunmuştur. Ayrıca birçok sorunun aydınlığa kavuşturulması açısından bu özel belgeler önemli bir boşluğu da doldurmaktadır.

Kitap giriş ve sonuçla birlikte XVII bölüme ayrılmaktadır. Her bölümün sonunda işlenen konuyla ilgili belgeler yer almaktadır. Bu belgelerden Türkçe olanlarının asılları, yabancı dilden olanların ise çevirileri verilmiştir. Burada kitapta işlenen bütün konular üzerinde durulmayacak; bir iki noktaya değinilmekte yetinilecektir.

Kitabın II. bölümünde Abdullah Cevdet'in aile çevresi, yetişmesi, Askeri Tıbbiye'nin XIX. yüzyıl sonlarındaki kültürel durumu incelenmekte, tıp öğrencileri arasındaki belli başlı akımlara yer verilmekte ve İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kuruluşu üzerinde durulmaktadır (s. 5-28). III. bölümde (s. 29-59) Jön Türk hareketi incelenmiştir. Jön Türklerin bu arada Abdullah Cevdet'in yurt dışında örgütlenme, siyasal etkinlik ve sarayla olan ilişkileri çok zengin arşiv kaynaklarının ışığında incelenmektedir. Bu belgelerin (krş. s. 60-120) Jön Türklerin bilinen tarihine büyük bir katkıda bulunduğu kuşku yoktur.

IV. bölümde Abdullah Cevdet'in "Bir toplumsal ilerleme ve muhalefet aracı olarak" İslam dininden nasıl yararlanmak istediği sorunu araştırılmaktadır (s. 130-158). Tıp öğrenciliği sırasında düşünce yapısı büyük ölçüde değişen Abdullah Cevdet, toplumda biyolojik materyalizmi egemen kılmak için yine de İslam'dan yararlanmaya çalışmıştır. Bu amaçla Abdullah Cevdet, eski İslam düşünürlerinin biyolojik materyalist düşünürlerle aynı görüşte olduklarını savunuyor ve "İslamiyette çok miktarda bulunan terakkiperver prensipler" in aranıp bulunmasını salık veriyordu. Aslında Osmanlı imparatorluğundaki pozitivistler de İslamı, batı modeli kurumların imparatorlukta yerleşmesi için bir araç olarak görmüşlerdi. Ancak Abdullah Cevdet'in bu açıdan baktığında diğer pozitivistlerden daha ileri bir noktaya vardığı gözden kaçmamaktadır. Çünkü Abdullah Cevdet, "İslam ulemasıyla, biyolojik materyalist düşünürlerin görüşlerini karşılaştırmak ve eş göstermek yoluyla sonunda Müslümanlara İslamı bizzat biyolojik materyalizm olduğunu ispatlamaya çalışıyordu" (s. 135).

Öte yandan hem Abdullah Cevdet hem de Jön Türkler, imparatorlukta bir yönetim değişikliği ve meşruti bir yönetimin kurulması için de İslam'dan "bir muhalefet aracı" olarak yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bunun için bir yandan padişahın İs-

lami kuralları sürekli çiğnediği üzerinde durulurken öte yandan da bu alanda İslam ulemasının desteğinin sağlanmasına çalışılıyor hatta bunların toplumsal modernleşme yolunda çaba göstermesi de isteniyordu. Bütün bunların ötesinde Abdullah Cevdet İslamı, İslam ülkelerinin kültür birliğini sağlayacak ve Müslümanlarda bir "millet" düşüncesini uyandıracak bir araç olarak ta kullanmak istiyordu.

Din sorunu II. Meşrutiyetten sonra yeniden karşımıza çıkmaktadır (s. 325-341). Bu kez Abdullah Cevdet'in Hollandalı doğubilimci Reinhardt Dozy'den çevirdiği *Tarih-i İslamiyei* (Kahire, 1908-1909, 2 cilt)'i yayınlaması büyük yankılara ve tepkilere yol açtı. Kitabın aslı kadar Abdullah Cevdet'in yazdığı önsözün de bu tepkilere hedef olduğu anlaşılmaktadır. Bu çeviriye karşı gösterilen tepki, o zamana kadar hiçbir yayına karşı da gösterilmiş değildi. Bu tepkilerin sonunda, Şeyhülislamlığın da baskısıyla İbrahim Hakkı Paşa kabinesi, *Tarih-i İslamiyet*'i yasakladı (15-17 şubat 1910). Şükrü Hanioğlu'na göre, Abdullah Cevdet'in bu kitabı çevirmesindeki temel etken, dinin gereksiz ve bilim dışı olduğunu kanıtlamaya çalışmak ve onun yerine biyolojik materyalizmi önermek düşüncesi olmuştur (s. 325). Bu yüzden Abdullah Cevdet'in; "Dozy'nin İslamiyeti Katoliklik derecesinde katı gören düşüncesine katıldığı görülmektedir". Ancak bu çevirin yapılması sorununa Niyazi Berkes'in daha değişik bir yorum getirdiği görülmektedir. Buna göre, Abdullah Cevdet'in Dozy'nin İslam Tarihi'ni çevirmekteki amacı, İslam tarihini Şeriatçı kafasıyla görmeyi bırakıp Batı bilginlerinin bu tarih üzerine yazdıklarını bilmektir. Çünkü Müslümanlar kendi dinlerinin bilimsel tarihini Batılılardan öğrenmek durumuna düşmüşlerdi. Şeyhülislamlığın Dozy çevirisine karşı gösterdiği büyük tepki üzerine Abdullah Cevdet, İtalyan tarihçisi Leone Caetani'nin *Annali del' Islam* adlı yine Katolik görüşüyle yazılmış tarihini çevrilmesini önermiştir(9). Kaldı ki yanılmıyorsak biyolojik materyalizmin ege-men kılınması amacına yönelik çevirinin *Tarih-i İslamiyet*'ten çok Rahip Meslier'den (Voltaire ?) yaptığı iki kez basılan *Akl-ı Selim* çevirisi olsa gerektir (İstanbul, 1928, 1932).

Öte yandan Abdullah Cevdet, Osmanlı imparatorluğunda Batılılaşma akımının savunularının en tutarlılarının başında geliyordu. Abdullah Cevdet; Batının yıllardır geliştirdiği teknolojinin ve bilimin alınarak mevcut yapının olumlu yanlarına uygulanmasını savunuyordu (s. 193). Çünkü Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasındaki uçurumu kavramıştı. Bu uçurumun kaynağında Müslümanların Hıristiyan alemine düşmanlığı yatıyordu. "Onlardan gelen her şeyleri fena telakki ettik". Avrupa demek "tefevvük" demektir. Avrupa ile bizim aramızdaki ilişkiler; "kuvvet ile zaaf ve ilim ile cehl arasındaki münasebet demektir". Ona göre, "Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile diken ile isticlas etmek mecburidir" (10).

9) Krş. Berkes, *a.g.y.*, 388,403,537.

10) *İçtihad*, 89 (1329), 1979-1984. Hanioğlu, s. 357-359.

Bu açıdan bakıldığında Abdullah Cevdet'te geleneksel değerlerden yararlanma görüşü giderek değerini yitirmektedir. Abdullah Cevdet, Osmanlı imparatorluğunun Batılılaşmasından yana olan diğer Osmanlı aydınlarından daha farklı olarak sorunu, "yalnızca Avrupa tekniğinin uygulanması kadar basit görmüyor ve kültürel olarak ta bu olgunun gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürüyordu". Çünkü Osmanlı toplumuna özgü geleneksel özellikler artık evrimleşme yeteneğini yitirmişlerdi. Bu bakımdan Abdullah Cevdet, Celal Nuri'nin başını çektiği "Avrupaya karşı modernleşme" akımının tersine, var olan geleneksel yapının bütünüyle terk edilmesi tezini savunuyordu (s. 363). Bu nedenle Abdullah Cevdet'in Batılılaşma konusundaki düşünceleri Mannheim'ın "utopia" olarak tanımladığı toplumsal gerçekliği reddetme ve onu değiştirme arzusuyla büyük bir uyum içinde görünmektedir(11). Ancak bir "utopia" olarak nitelenen Batılılaşmaya nasıl varılacağı yolunda gerek Abdullah Cevdet gerek diğer modernleşme taraftarlarının fazlaca kesin öneriler getirmedikleri de görülmektedir (s. 367). Buna karşın Abdullah Cevdet, toplumda bir kültürel birikim yaratmak için büyük bir çaba gösteriyordu. Pek çok çeviri yanında ansiklopedik bilgileri içeren yayınları böyle bir amaçla gerçekleştirilmesine yönelikti. Bu dizide birçok klasiğin çevirisi de yer almıştır. Türkiye'de Doğu-Batı klasiklerinin pek bilinmediği bir dönemde Abdullah Cevdet'in Shakespeare, Schiller, Byron, Mevlâna ve Hâşşemî'den yaptığı çevirileri yayınlamış olması onun ülke içinde bir aydın hareketinin öncülüğünü yaptığını göstermektedir. Aynı biçimde İctihad'ın öteden beri Arap harfleri yerine Latin harflerini savunması(12), böyle bir kültürel birikime ulaşmanın aracı olarak düşünülmüştür.

İctihad'ın 55 ve 57. ci (1328-1329) sayılarında yayımlanan ve Kılıçzade Hakkî'nun yaptığı ancak büyük ölçüde Abdullah Cevdet'e mal edilen bir plan Osmanlı imparatorluğunda Batılılaşmanın geleceğine ilişkin bir düşünce anlatmaktadır(13). Bu planın ana çizgileri şöyleydi; Sultanın bir karısı olacak ve cariye istifraşından vazgeçecektir. Şehzadeler, harem ağalarının ve hizmetçilerinin ahmakça telkîlerinden kurtarılacak, askerlik hizmeti de dahil olmak üzere tam bir eğitimden geçeceklerdi. Fes kaldırılacak onun yerine ulusal bir başlık kabul edilecektir. Askerler için de uygun bir başlık yapılacaktır. Var olan kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri açılacak, padi-

11) Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, London, 1976, Krş. Şerif Mardin, *a.g.y.*, 25, 27, 221.

12) Kılıçzade Hakkî, "İzmir İktisat Kongresinde Harfler Mesclesi", *İctihad*, 154 (1923) 3175-3176; 155(1923) 3196-3199; Aynı yazar "Harflerimiz ve İmlamız", *İctihad*, 157(1923f, 3227-3230; Lütü (Muallim), "Huruf-ı Müfessela Hakkında; Latin Harfleri", *İctihad*, 192(1925), 3890-3891. Abdullah Cevdet'in bu konudaki düşüncelerini derli toplu olarak Akşam gazetesinin 1926 yılında açtığı bir soruşturmaya verdiği yanıtta açıklamıştır: Akşam, 2 Nisan 1926. Bu sayfanın tıpkıbasımı için bk. *Türk Tarih Kurumunca Düzenlenen Yazı Devriminin 50. Yılı Sergisi Kataloğu*

şah, şehzadeler, âyan ve milletvekilleri, subaylar, memurlar ve askerler bunların ürettiklerini giymek zorunda kalacaklardı. Kadınlar, israfa kaçmamak koşuluyla dil edikleri gibi giyinecekler ve bu konuda softa, polis ve küllhanbeyilerin saldırlarından uzak kalacaklardı. Birer tembellik ve miskinlik yuvasına dönüşmüş bulunan tekkeler ve zaviyeler kapatılacak bunların gelirleri eğitim bütçesine katılacaktı. Bütün medreseler kapatılarak bunların yerine Collége de France, Ecole Polytechnique gibi modern okullar kurulacaktı. Sarık, cübbe giymek hakkı yalnız diplomalı din adamlarına verilecek, diğerlerine yasaklanacaktı. Evliyaya adak ve hediye yasaklanacak ve bundan tasarruf edilen para savunmaya ayrılacaktı. Muskacılar, üfürükçüler ve bunlar gibi kimseler ortadan kaldırılacak ve sıtma tedavisi zorunlu olacaktı. Halkın şer'i şerife aykırı inançları düzeltilicekti. Dilcilerden ve ediplerden oluşan bir kurul tarafından sağlam ve arılaştırılmış bir Osmanlıca sözlüğü ve grameri yapılacaktı. Dil, Osmanlı dili olarak kalacak, Turan'a dönülmeyecekti. Ancak Osmanlıca öğrenmek için hiç kimse gereğinden çok Arapça ve Farsça öğrenmeyecekti. Osmanlılar, hükümetlerinden hiçbir şey beklemezsiniz köprülerini, limanlarını, demiryollarını, kanallarını, vapurlarını ve fabrikalarını kendi girişim ve çabalarıyla yapacaklardı. Toprak ve evkaf yasalarından başlanarak bütün yasalar "ihtiyac-ı zamana göre" düzeltilceklerdi.

İlk bakışta bu planın "Atatürk devrimleri adını verdiğimiz değişimlerin büyük çoğunluğunun ilk tasarımlarını içerdiği" ileri sürülebilir (s. 375). Öte yandan Prof. İlder Turan da bu kitaba yazdığı sunuş yazısında (s. XI) "... Cumhuriyetin kurulmasına yolaçar gelişmelerin kökenlerini Osmanlı toplumunda aramamız zorunludur" demektedir. Son yıllarda "moda" olan, Cumhuriyetin II. Meşrutiyet'ten doğduğu görüşüne katılmaya olanak yoktur. Gerçi öteden beri Osmanlı imparatorluğunun kurtuluşu için Osmanlı aydınları birçok reçeteler hazırlamışlardır. Kuşkusuz Türk devrimi de tarihsel bir gelişmenin ürünüdür. Ancak Tanzimat'tan beri Türkiye'de ileri sürülen ve tartışılan görüşlerden hiçbiri, Cumhuriyetin yaptığı gibi yapıyı temelden değiştirmek amacını gütmüyordu. Hanedan egemenliği ilkesinin yerini bir halk egemenliğine bırakması gerektiği görüşüne ise hemen hemen hiç rastlamıyoruz. Osmanlı aydınlarının çabaları ile yürürlüğü konulan 1876 ve 1908 anayasaları bu konuda bize yeterli bir fikir verebilir. Türkiye'de Cumhuriyetin getirdiği temel değişiklik İslami bir İmparatorluktan ulusal bir Türk devletine, bir Ortaçağ teokrasısından anayasalı bir cumhuriyete, bürokratik bir feodalizmden modern bir kapitalist ekonomiye geçiş alanlarında olmuştur(14). Başka bir deyimle Cumhuriyet, hanedan egemenliği yerine ulus egemenliğini, ümmet ideolojisi yerine ulusalcılığı koymuştur.

Kitabın XVI. bölümü (385-395) Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet dönemindeki siyasal ve kültürel yaşamına ayrılmıştır. Abdullah Cevdet'in mütareke döneminde İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kuruluşunda önemli bir rol oynaması, Damat Ferit Pa-

13) Metin, Hanioglu, s. 375-383.

14) B.Lewis, a.g.y., 474.

şa kabinesinde Sıhhiye Umum Müdürlüğü görevinde bulunması (296-298) yeni yönetimle arada bir soğukluğun oluşmasına yol açmıştı. Böyle olmakla birlikte Anadolu hareketinin başarıya ulaşmasından sonra Abdullah Cevdet yeni yönetimi İctihad'da savundu, "İctihad'ın müdür fikirleriyle", "Halk Fırkasının umdelerinin" birbiriyle "kardeş ve emeldaş" olduklarını vurgulamaktan da geri kalmadı. Atatürk'e karşı o kadar büyük bir "hayranlık ve takdir" duyuyordu ki bunu yazmaya olanak yoktu(15). Abdullah Cevdet, onun kişiliğinde tuttuğunu koparan bir lider bulmuş, Mustafa Kemal'in "bütün evsafı ile bir deha olduğuna" kesin olarak inanmıştı. Kaldı ki Mustafa Kemal'i yakından tanımak fırsatını da pek bulamamıştı. Kendi anlatımıyla "Mustafa Kemal Paşa ile bir defa Tevrik Fikret merhumun (Âşiyân)'ında(16), iki defa da Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinde mülâki olduk. Sekiz on dakika devam eden bu mükâlemelerden derin intibalar muhafaza etmiş olduğumu söylemeliyim"(17).

Öte yandan "Mustafa Kemal Paşa'nın psikolociya nokta-i nazarından en mümtaz ten bülend meziyeti halkın gayr-i şuuri meyl ü ihtiyacını şuurlu bir surette his ve bu meyl ü ihtiyacı büyük bir darbe-i iman ve kat'iyetle tatmin etmesidir"(18) diyordu. Bu yüzden Abdullah Cevdet, Atatürk'ün "tevhid-i tedrisat"tan Latin harflerinin kabulüne kadar yaptığı köklü dönüşümleri sürekli olarak İctihad'da destekledi ve savundu. İsviçre medeni kanununun kabulünü "büyük bir itina ile kaydedilmesi" gereken "mümtaz bir hadise-i içtimaiye"(19) olarak değerlendirdi. Hatta bu, Mustafa Kemal'in "manevi zaferlerinden biri belki en büyüğü" idi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Abdullah Cevdet'in yaşamındaki en önemli olaylardan biri, Atatürk'ün kendisini Ankara'ya çağırması ve görüşmesi oldu. Bu görüşmenin 17 Aralık 1924 tarihinde yapıldığı, ailesinin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu sırada Cevat Paşa'nın istifasıyla boşalan Elazığ milletvekilliğine Abdullah Cevdet'in getirilmesinin söz konusu olduğu üzerinde de durulmaktadır. Ankara'da yirmi beş gün kalan Abdullah Cevdet'in Cumhuriyet Halk Fırkasının ileri gelenleriyle de görüştüğü bilinmektedir(20). Ancak herhalde bu görüşmenin özünü laiklik sorunu oluşturmuştur. Çünkü Abdullah Cevdet, 19 Aralık 1924 tarihinde Ankara'dan eşi Fatma

15) *İctihad*, 170(1924), 3419.

16) Bu karşılaşma, Atatürk'ün arkadaşlarıyla Âşiyân'ı ziyaret edip deftere "*Tavaf-ı tahatturunda bulunmakla mübahî perestîşkâran-ı Fikret*" sözlerini yazdığı sırada olmalıdır. Bk. Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara, 1982, 8. Atatürk'ün özel kitaplığında doğrudan doğruya Abdullah Cevdet'ten gelen bir kitabın bulunması da (Turan a.g.y. 48) ilginçtir.

17) *İctihad* 180(1924), 3429.

18) *İctihad* 187(1925), 3706.

19) *İctihad* 199(1926), 3893.

20) Abdullah Cevdet, "Seyahat İntibaları", *İctihad* 192(1925), 3786-3787.

hanıma yazdığı bir mektupta bu görüşmeye ilişkin olarak şöyle demektedir; "... Gazi Paşa ile dört saat görüştük. Yanımda başkaları da vardı. Fakat üç saat aleddevam bana hitap etti. Bu memlekette Laique efkâra pişüva olduğumu takdir edenler eksik değil..." (21). Öte yandan Niyazi Berkes te Atatürk'ün Abdullah Cevdet'i Latin harfleri sorununu görüşmek üzere Ankara'ya çağırıldığını belirtmektedir(22).

Bu görüşme Abdullah Cevdet'e karşı olanların eline ona yeniden saldırmak fırsatı da vermiş oldu. Sözde "kamımızı temizlemek için (Avrupa'dan) damızlık insan getirmek istiyormuş" gibi bir iftirayla basında kendisine karşı yoğun bir kampanya açıldı(23). Ancak Şark İstiklal Mahkemesi Reisi ve Bozok milletvekili Avni beyin konunun "tahrif edildiğini" savunmasıyla bir ölçüde tepkilerin önüne geçilmiş oldu(24).

Sonuç olarak diyebiliriz ki Dr. M. Şükrü Hanioglu, Dr. Abdullah Cevdet'i belirli bir dönemin sosyal, siyasal ve kültürel koşulları içinde zengin bir malremlere ve yepyeni bir yöntemle değerlendirerek örnek bir çalışma ortaya koymuştur.

21) Ailesinden sağlanmıştır. Burada hiçbir yorumda bulunmadan bir anımı aktarmakla yetineceğim. Abdullah Cevdet'in eşi rahmetli Fatma hanım, "Gazi'nin Abdullah Cevdet'e hep yazdıklarımızı, söylediklerinizi yaptım" dediğini bize söylemişti.

22) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 486.

23) Bk. Tarık Zafer Tunaya, "Kana Kan Katmak", *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1977.

24) İctihad [Abdullah Cevdet], "Şark İstiklal Mahkemesinde Nazar Yüksekliği", *İctihad*, 191(1925), 3765-3766. Avni (Doğan) için bk. Eğün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 1923-1927, Ankara, 1982, 417. Hilmi Ziya Ülken'in bile bu iftirayı gerçek kabul edip Abdullah Cevdet'i ağır biçimde suçlaması (a.g.y., 250-251) üzüntü vericidir.